

ЯЗЫК И СТИЛЬ

КНИЖНЫХ ПРЕДИСЛОВИЙ Ф. СКОРИНЫ

ПРАДМОВЫ Ф. СКАРЫНЫ І ПЫТАННІ СТЫЛІСТЫКІ ТЭКСТУ

(Веснік БДУ. Сер. IV. 1990. № 3. С. 23–27.)

Праблема, якая абвешчана ў назве нашага артыкула, змяшчае шмат пытанняў. З іх ліку мы разгледзім асаблівасці лінгвістычнай кампазіцыі тэкстаў прадмоў і некаторыя прыёмы пабудовы і арганізацыі «славесных радоў» (звяртаючыся да паняцця, уведзенага В. У. Вінаградавым)¹. Гэтыя стылістычныя і паэтычныя асаблівасці літаратурных тэкстаў непасрэдна залежаць ад іх жанрава-функцыянальнай арыентацыі.

Прадмовы Ф. Скарыны да выданных ім біблейскіх кніг ствараліся, безумоўна, у асветніцкіх мэтах і мелі не толькі рэлігійна-павучальны, але і навукова-асветніцкі характар. Імкнучыся давесці значэнне Бібліі для пазнання свету, для асветы і духоўнага ўдасканалвання «людей посполитых», Ф. Скарына стварае асобую манеру выказвання, якая ў адпаведнасці з аўтарскімі намерамі павінна была ўздзейнічаць не толькі на розум, але і на эмоцыі чалавека. Гэта садзейнічала збліжэнню яго манеры выкладання са стылем царкоўна-павучальнай літаратуры ў жанры пропаведзі, які складваўся пад уздзеяннем літаратурна-стылістычных традыцый біблейскіх і гімнаграфічных тэкстаў. Да гэтых традыцый узыходзяць вельмі прыкметныя стылістычныя і паэтычныя асаблівасці тэкстаў скарынінскіх прадмоў.

Адно з асноўных паняццяў стылістыкі тэксту – паняцце яго лінгвістычнай кампазіцыі як спосабу разгортвання тэксту (у сувязі з агульнай праблемай суадносін зместу і формы, з праблемай характару аформленасці зместу). Кампазіцыя тэксту вызначаецца логіка-сэнсавымі сувязямі ў яго структуры. На гэтай аснове ў якасці адзінак лінгвастылістычнага апісання выдзяляюцца тры тыпы функцыянальна-сэнсавых адзінак маналагічнага маўлення: 1) паведамленне (рус. повествование), г. зн. пералік дзеянняў, якія складаюць фрагменты карціны свету, што адпавядае дынамічнаму разгортванню тэксту; 2) апісанне (або характарыстыка), г. зн. пералік характэрных прыкмет, уласцівасцей асоб або з'яў, што адпавядае статычнаму разгорт-

---

¹ Гл.: *Виноградов В. В.* О теории художественной речи. М., 1971.

ванню тэксту. Памянёныя тыпы маўленчых адзінак прадстаўляюць выяўленчую (рус. изобразительную) сукупнасць. Побач з імі вылучаецца яшчэ адзін тып выказвання – разважанне (рус. умозаключение), якое прадстаўляе аргументатыўную паслядоўнасць і перадае сцверджанне пэўных заканамернасцей матэрыяльнага і духоўнага жыцця чалавека¹.

Лінгвістычная кампазіцыя тэксту вызначаецца ў залежнасці ад складу і суадносін трох названых тыпаў выказвання, якія аб'ядноўваюцца ў адзінае цэлае – тэкст. Апошні характарызуецца сэнсавай і структурнай завершанасцю, адпавядае аўтарскім інтэнцыям і забяспечвае прагматычныя задачы ўздзеяння на чытача або слухача. Усё гэта і вызначае яго як твор пэўнай жанравай прыналежнасці.

Для стылістыкі тэкстаў скарынінскіх прадмоў характэрны разнастайныя спосабы спалучэння і перапляцення трох тыпаў функцыянальна-сэнсавых адзінак. У гэтых адносінах тэксты прадмоў пражскага цыклу прадстаўляюць разнастайныя па складу, колькасці, узаемнаму распалажэнню сукупнасці пераважна двух або трох тыпаў названых адзінак, у першым выпадку найбольш характэрна спалучэнне апісання і паведамлення або апісання і разважання.

Так, тэкст прадмовы «в книгу премудрости божией» змяшчае паслядоўнасць чатырох сэнсавых блокаў (фрагментаў), якія прадстаўляюць чаргаванне паведамлення і апісання (пазначаем названыя тыпы выказвання літарамі **П** і **А** і прыводзім асноўныя прэдыкатыўныя канструкцыі кожнага з фрагментаў): I. (**П**): *Книгу сию... написал есть Филонъ философъ*. II. (**А**): *Книга сия премудрость писана есть изъ слов премудраго царя Соломона*. III. (**П**): *Филонъ же философъ былъ отъ колена Левгиева*. IV. (**А**): *И нарицается сия книга Премудрость того ради понеже пишетъ в ней о премудрости вечной* (с. 31)².

Прыкладам арганізацыі тэксту на аснове паслядоўнага чаргавання апісання і разважання (пазначаем літарай **Р**) можа быць тэкст прадмовы «во книги леувит Моисеевы»: I. (**А**): *То суть третие книги моисеовы, зовемыя Ваукра тако убо починаются от еврей Ваукра... Пишетъ бо в ней наипервей что приносити имели сынове Израилевы*. II. (**Р**): *Такo ж и мы братия не можем ли во великих*

¹ Мы падзяляем падыходы да лінгвастылістычнай праблематыкі і адпаведна з гэтым прымаем тэрміналагічную сістэму, якая распрацавана ў манаграфіі В. В. Адзінцова – *Одинцов В. В.* Стилистика текста. 1980.

² Тут і далей тэкст прадмоў Ф. Скарыны цытуецца па выданні: *Францыск Скарына*. Прадмовы і пасляслоўі. Мінск, 1969.

послужити посполитому люду рускаго языка сие малые книжки пращи нашей приносимо им (с. 80–82) і далей – сукупнасць «апісанне – разважанне – апісанне». У меншай меры прадстаўлена такая структура тэксту, якая змяшчае паслядоўную сукупнасць трох розных тыпаў функцыянальна-сэнсавых адзінак. Напрыклад, тэкст прадмовы «в книги судей Израилевых» змяшчае паведамленне, апісанне, разважанне: I. (П): *Бог вседержитель ... выведши сынов Израилевых из Египта ... справоваль есть ихъ въ земли обетованной ... судьями, ... царми, ... жерцами великими*. II. (А): *Судей было дванадесять ... первый судья былъ есть Офониель ... Второй былъ есть Аиофъ ... Третий была есть Дельвора-пророчица ... Дванадесятый судья былъ есть Самсонъ ... И тымъ обычаемъ справовашеся напервеи людие въ земли обетованной*. III. (Р): *А то дано есть къ науце намъ христианомъ. Егда грешимо ... укрепляются врази наши душевные* (с. 112–116).

Для лінгвістычнай кампазіцыі прадмоў вельмі характэрна разгортванне тэксту шляхам пераходу ад апісання да разважання або ад апісання да паведамлення (з магчымай пазіцыйнай менай такіх адзінак), што можна назіраць у тых прыкладах, якія былі прыведзены раней. Мена гэтых тыпаў выкладання адпавядае жанравым асаблівасцям такога літаратурнага тэксту, як прадмова, і абумоўлена сэнсавай спецыфікай названых маўленчых адзінак. Чаргаванне апісання і разважання або апісання і паведамлення рэалізуе адзін з прынцыпаў пабудовы тэксту царкоўнай пропаведзі, тэкст якой уключае ў якасці тэзісаў агульныя фармуліроўкі «вечных істин», сцверджанне і характарыстыку абстрактных царкоўна-багаслоўскіх пытанняў, біблейскіх прытчаў, сімвалічны сэнс якіх тлумачыўся шляхам звароту да матэрыяльнага свету жыцця чалавека і прыроды.

Характэрнай для стылістыкі скарынінскіх тэкстаў рысай з'яўляецца вар'іраванне плана выказвання – ад маналога да павучальнага дыялога, ад выкладання бясстраснага апавядальніка да зацікаўленага звароту да чытачоў ад 1 асобы. Паказальна, што канструкцыі дыялога (дзеяслоўныя прэдыкатывы ў форме 1 і 2 асобы адз. і мн. л.) засяроджаныя ў рамках апісання і разважання – маўленчых адзінак з найбольш яркай прагматычнай устаноўкай. Так, структура тэксту прадмовы «во всю Библию рускаго языка», якая прадстаўляе паслядоўную сукупнасць «апісанне – разважанне – апісанне» у адпаведнасці з жанрава абумоўленай задачай аўтарскага ўздзеяння на чытача, абаянаецца на вар'іраванне плана паведамлення – ад 2 асобы мн. і адз. л. у складзе апісання: *Бивлия ... сказуется книги ..., а можете*

тым именем называти вси книги ветхаго и новаго закону ..., хоцещи ли умети граматику ... знаидеши в зуполной библии – да форм 1 асобы мн. л. у складзе разважання: Надо все над то мы хрестияне потребуем речи вечное душиного спасения (с. 60).

Маўленчыя адзінкі, ствараючы тэкст, уступаюць паміж сабой у пэўныя семантычныя адносіны, пры якіх наступная адзінка (фрагмент тэксту) дапаўняе папярэдняю або кантрасціруе з ёю; такім чынам, аформленасць тэксту рэалізуецца як сэнсавае разгортванне або сэнсавы паварот. Гэтыя семантычныя адносіны маўленчых адзінак у структуры тэксту, будучы абагульнены, могуць быць асэнсаваны як рацыянальна-лагічныя і эмацыянальна-рытарычныя канструктыўныя схемы, якія адпавядаюць дзвюм асноўным прагматычным устаноўкам тэкстаў прадмоў – задачам паведамлення і ўздзеяння.

Вывучэнне стылістыкі скарынінскіх прадмоў дазваляе зрабіць заключэнне, што асноўным тыпам арганізацыі тэкстаў з'яўляецца рацыянальна-лагічная структура з перавагай паслядоўнага разгортвання як прыёму, што ляжыць у аснове маўленчай адзінкі. Найбольш паслядоўна рэалізуецца гэты прыём як градацыя (размяшчэнне ланцужка слоў у парадку ўзрастання іх сэнсавага або эмацыянальнага значэння): *В первой части пишет якобы отец сына научая мудрости, разума, умения, страха божия и иных добрых нравовъ (с. 19, прадмова «в притчи премудраго Саломона царя Израилева») и акумуляцыя (нагрувашчванне) сінанімічных членаў і канструкцый: Псалмы ... гневъ и ярость усмиряють, миръ и покои чинятъ, смутокъ и печаль отгоняють (с. 10, прадмова «в Псалтирь»).*

Другім прыёмам рэалізацыі рацыянальна-лагічнай структуры тэксту з'яўляецца прыём паралельнага разгортвання, звязаны з аўтарскім намерам растлумачыць «священное писание», «духовне розумеючи», – шляхам супастаўлення ветхазаветных і новазаветных вобразаў і сюжэтаў, з мэтай тлумачэння біблейскіх вобразаў і калізій зваротам да бытавых або прыродных з'яў. Так, у прадмове «в книгу песнь песням царя Саломона» прыпадабненне Хрыста і царквы жаніху і нявесце, добра вядомае царкоўнай і рэлігійна-павучальнай літаратуры, атрымлівае развіццё ў выніку выкарыстання прыёму паралельнага выкладання з'яў двух планаў – бытавога і багаслоўскага: *Яко жених к невесте своей тако и Христос ко церкви своей сниде ... яко жених со дружиною своею тако сын божий со апостолы своими ... яко же на браку бывають разноличьные твари ... женихъ..., невеста ..., друзи жениховы ... дружина невестина тако же и во*

книзе сей четыри гласы черненымъ писмомъ ... написаны суть (с. 31).

Паслядоўнае або паралельнае разгортванне тэксту спалучаецца з выкарыстаннем эмацыянальна-рытарычных структур, якія ўключаюць фігуры замяшчэння (гіпербалы, тропы) і фігуры сумяшчэння (сінанімія, параўнанні, антытэза). Яркім прыкладам уключэння эмацыянальна-рытарычнай структуры параўнання, заснаванага на гіпербале і антытэзе як прыёме разгортвання тэксту можа служыць разважанне пра значэнне Бібліі ў прадмове «во всю Библию рускаго языка»: *И тако младенцем и людем простым ест наука, учителем же и людем мудрым подивление яко река дивная мелка – по ней же агнецъ брести можетъ, а глубока – слон убо пливати мусить* (с. 62).

Паказальным прыкладам рытарычнага майстэрства Скарыны, якое заключаецца ў творчым выкарыстанні і развіцці літаратурна-стылістычных традыцый яго папярэднікаў, можа служыць эмацыянальна-рытарычная структура параўнання, дзе любоў да радзімы характарызуецца як пачуццё натуральнае, уласцівае людзям ад нараджэння: *Звери, ходящие в пустыни, знаютъ ямы своя, птицы, летающие по въздуху, ведаютъ гнезда своя, рыбы, пlyingающие по морю и в реках, чуютъ виры своя, пчелы и тым подобная боронятъ ульевъ своих – тако ж и люди, игде зродилися и ускормлены суть по бозе к тому месту великую ласку имають. Прото ж и сия вдовица Иудиф для места рождения своего выдала ест живот свои на небезпеченство* (с. 59, прадмова «в книги Иудиф-вдовици»). У аснове гэтага параўнання ляжыць вядомы евангельскі выраз: *Лиси язины имуть и птица нѣсьная гнѣзда а сны человеческыи не иматъ къде главы подѣклонити* (Ев. ад Луки). Нельга не заўважыць, што гэты сінтаксіка-сэнсавай фрагмент евангельскага тэксту служыць толькі структурна-сэнсавай канвой адпаведнага фрагмента прадмовы Скарыны. Апошні адрозніваецца не толькі пашырэннем раду сіметрычных сінтаксічных канструкцый (*звери ... знаютъ, птицы ... ведаютъ, рыбы ... чуютъ, пчелы ... боронятъ*), але і развіццём сінтаксічных канструкцый за лік дзеепрыметнікавых азначэнняў (*ходящие, летающие, пlyingающие*), але разам з тым захоўвае адзіную сінтаксічную схему (дзеінік – выказнік – дапаўненне). Гэтым і забяспечваецца пэўная пераемнасць спосабу арганізацыі выказвання ў адносінах да біблейскага тэксту (мы не застаўліваемся на тым, што сэнс гэтай рытарычнай фігуры зазнаў значную трансфармацыю – ад супрацьпастаўлення да прыпадабнення).

Рэалізацыя двух прынцыпаў выкладання – рацыянальна-лагічнага і эмацыянальна-рытарычнага – з яўнай перавагай першага вызна-

чае жанрава-стылістычную своеасаблівасць прадмоў Ф. Скарыны як аўтарскіх літаратурных твораў.

Даследаванне паэтычных рыс скарынінскіх прадмоў сведчыць пра тое, што аўтар даволі шырока выкарыстоўвае манеру выкладання, ўласціваю старажытнаславянскай арнаментальнай прозе, найбольш характэрнай рысай якой з'яўляецца стылістычная сіметрыя. Прыкметны прыём арганізацыі славесных радоў у гэтым выпадку – лексічны і сінтаксічны паралелізм, г. зн. паўтор слоў або сінтаксічных канструкцый.

Як правіла, гэты паўтор сінтаксічных канструкцый з пэўным тыпавым значэннем у тэкстах прадмоў спалучаецца са значнай разнастайнасцю ў спосабах вычлянення паралельных канструкцый (паўторы ў ініцыяльных або канчатковых пазіцыях, тыпалагічна блізкае тэма-рэматычнае афармленне прэдыкатыўных адзінак, шырокая гама сэнсавых адносін пералічэння, паўтарэння, проціпастаўлення, якія пакладзены ў аснову разгортвання славесных радоў). У гэтых адносінах вельмі паказальным з'яўляецца наступны сінтаксіка-сэнсавы фрагмент прадмовы «в книгу премудраго царя Саламона, рекомую Екклесиастес»: *В rozmaityх речах люди на свете покладают мысли и коханья своя, едины в царствах и в пановании, друзии в богатстве и в скарбох, инии в мудрости и в науце, а инии в здравии, в красоте и в крепости телесной, неции же во множестве имения и статку, а неции в роскошном ядении и питии и в любодейнии, инии теже в детех, в приятелех, во слугах и во иных различных многих речах* (с. 28).

Славесны рад змяшчае ланцужок фрагментаў, арганізаваных на аснове парнасці са значэннем пералічэння (*в царствах и в пановании, в богатстве и в скарбох, в мудрости и в науце*), але каб пазбегнуць манатоннасці рытму, аўтар парушае гэтую паслядоўнасць аднатыпных сінтаксічных канструкцый з парнымі кампанентамі, чаргуючы іх з канструкцыямі той жа структуры, але якія змяшчаюць ужо не два, а тры кампаненты (*в здравии, в красоте и в крепости телесной; в роскошном ядении и питии и в любодейнии*). Назіранні над архітэктонікай гэтага славеснага раду можна дапоўніць, адзначыўшы, што фрагменты тэксту з няпарнымі кампанентамі не выпадаюць з рытмічнага узору тэксту, таму што толькі ў іх склад уваходзяць словы-азначэнні і колькасць знамянальных лексічных адзінак у пазіцыі аб'екта застаецца ўсё ж парнай. Гарманічная суразмернасць і спалучальнасць гэтых канструкцый забяспечваецца таксама і тым, што словы-азначэнні (прыметнікі) маюць у параўнанні з назоў-

---

нікамі розных флексій і займаюць у адным выпадку канечную пазіцыю, а ў другім – ініцыяльную, ствараючы своеасаблівую рамку ў інтанацыйных і структурных адносінах.

Такім чынам, стылістычная сіметрыя як прыём рытарычнай манеры выкладання, успрынятай Ф. Скарынам у выніку засваення славяна-візантыйскіх кніжных традыцый, набыла ў яго творчасці пераасэнсаванне і развіццё. Разрыў ланцужка парных канструкцый фрагментамі, якія змяшчаюць чатыры кампаненты або няпарныя канструкцыі з трыма кампанентамі, стварае своеасаблівы рытмічны ўзор і славесную архітэктоніку звышфразавых адзінстваў як структурных адзінак тэкста. Стылістычная сіметрыя ў паэтыцы Ф. Скарыны выступае не толькі як парнасць лексічная і граматычная, але таксама як сінтаксіка-інтанацыйная і сэнсавая суадноснасць парных (і няпарных) кампанентаў.

Асаблівую стылістычную нагрузку выконвае распалажэнне парных сіметрычных канструкцый – паслядоўнае або перакрываванае. Паўтор сінтаксічна аднатыпных паралельных канструкцый часцей за ўсё мае характар лінейнай паслядоўнасці, прыкладам чаго можа служыць сінтаксіка-сэнсавы фрагмент прадмовы «В Псалтырь» (прыводзім са скарачэннямі): *Псалмы ... душу и смыслы освящают, гнев и ярость усмиряют, миръ и покой чинят, смутокъ и печаль отгоняют ...* (с. 10). Разам з тым прыныцп сінтаксічнай сіметрыі можа рэалізавацца ў выглядзе рамачнай канструкцыі, якая змяшчае парныя канструкцыі на ўзроўні словазлучэнняў: *Сия книга велми потребна, все бо в ней о церковной науце и о нравах добрых пишетъ* (с. 24) і на ўзроўні прэдыкатыўных адзінак: *Воды Иорданския роступишеся ... а се отверзошеся ему небеса* (с. 55).

Чаргаванне лінейнай або рамачнай сінтаксічнай сіметрыі з'яўляецца важным стылеўтвараючым прыныцыпам, які ў спалучэнні з іншымі рысамі стылістыкі Ф. Скарыны дазваляе сцвярджаць пераемнасць і развіццё ў яго творчасці традыцый старажытнаславянскай кніжна-пісьмовай культуры.